

2013/2014

Avicenna

Közel-Kelet Kutatások

Intézete

ANNALES

I

**AZ AVICENNA
KÖZEL-KELET KUTATÁSOK
INTÉZETE ÉVKÖNYVE**

2013–2014

szerkesztette

KIS ANNA FLÓRA

PILISCSABA
2015

Kiadja az
AVICENNA KÖZEL–KELET KUTATÁSOK INTÉZETE
2081 PILISCSABA, PF. 61.
e-mail: avicenna.intezet@gmail.com

© Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézete
Maróth Miklós igazgató
© Kis Anna Flóra és a szerzők

ISSN 2416–173X

Sorozatterv: Kis Anna Flóra

Nyomdai munkák:
eFo Kiadó és Nyomda Kft., Százhalombatta
Igazgató: Fonyódi Ottó

Tartalom

<i>Rövid összefoglaló az Avicenna KKKI tevékenységének két évéről: 2013–2014</i>	7
Nemzetközi kapcsolatok	8
<i>Az Avicenna KKKI konferenciája a magyar őstörténetről</i>	11
Raskó István: Őstörténet és genetika	23
Fóthi Erzsébet: Autochton elemek a Kárpát-medence népességében	39
Klima László: A finnugor kor régészete és a magyar őstörténet	49
Türk Attila: Magyar őstörténet és régészeti kutatása napjainkban	61
Szentpéteri József: Az Óperencián innen... Két évtized magyar őstörténet-kutatásának régészeti eredményei (1994–2014)	75
Ormos István: A korai magyar történelem arab forrásai	95
Maróth Miklós: Szír források a magyarok korai történetéhez	111
Farkas Zoltán: A magyar őstörténet bizánci forrásai	127
Szovák Kornél: Gondolatok a magyar őstörténet latin nyelvű kútfőiről	139
<i>Az Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézete munkatársainak éves beszámolója 2013–2014</i>	
Barati András	151
Dombi Rozina	152
Fodor Gábor	153
Horváth Máté	154
Kis Anna Flóra	155
Lánczky István	158
Maróth Miklós	160
Schönléber Mónika	163
<i>Munkatársaink további beszámolója</i>	
Mércz András	169
Szombathy Zoltán	170
Torma Katalin	171

Tanulmányok

Oroszi Gyöngyi: A műfaj mint fogalom a középkori arab irodalomban 173

Fodor Gábor: Törökország és az örménykérdés —

1915 megítélése Törökországban és a világban 185

Recenziók

B. Korany — R. El-Mahdi (eds.): *Arab Spring in Egypt* —

Revolution and Beyond, Cairo—New York, 2014. [Lakatos Máté] 193

R. van Leeuwen: *The Thousand and One Nights: Space, Travel*

and Transformation, London—New York, 2007. [Oroszi Gyöngyi] 200

Értekezés

Lánczky István: Avicenna és az individuáció problémája 205

*Gondolatok a magyar őstörténet latin
nyelvű kútforrásról*

A hagyományos korszakolás szerint a magyar nép őstörténete, mely utolsó szakaszként magába foglalja a néppéválás — az ún. etnogenezis — időszakát is, 895/896-tal lezárult, ezt követte 895/896-900 között a Kárpát-medence birtokbavétele, azaz a romantikus színezetű műszóval honfoglaláskornak nevezett korszak, s végül a korai történetet a 10. század eseménysora, vagyis a szintúgy 19. századi kifejezéssel kalandozáskornak nevezett szakasz zárta. A régi (értsd: középkori) magyar történelem ezt követő periódusa két jellemzőjében is alapvetően különbözik az előbbitől, ezek: egységes — a megelőző korszakétól merőben eltérő és az eltérő nyelvcsaládból eredő nyugati népekével közel azonos — ideológiai háttere és megismerésének írott forrásadottságai.¹

Minél régebbre igyekszik a tudomány hatolni, annál inkább megnő a nyelvtörténeti kutatás illetékessége, s ezzel arányban csökken az írott források filológiai vizsgálataé, ez utóbbiak számban ugyanis egyre gyérülnek. Mivel a legrégebbi koraakra — a régészet leletanyagát is beleértve — az anyanyelv történeti összetevőinek a jelentősége túlnyomóvá válik, a magyar nyelv alapszerkezetének felismerése érthetően keltette azt a — később megtévesztőnek bizonyult — benyomást, hogy a ma beszélt anyanyelv története azonos az azt beszélő közösség történetével. Idővel azonban — a történet utolsó fél évezrede során — feltűnnek, majd szaporodni kezdenek a nép történetének írott forrásai is. Ezeket annak a térségnek, melyben a néppéválás lezajlott, a történeti adottságaiból kifolyólag arab, perzsa, görög, latin és ószláv nyelven írták, mely nyelveknek maguknak is megvan a saját története és a megértést meghatározó filológiája. A két módszert — a magyar nyelv történeti vizsgálatát és a forrásnyelvek filológiáját — legutóbb Harmatta János alkalmazta egymással párosítva, eredményei sok tekintetben az eddigitől eltérő képet vázoltak

¹ A magyar középkor írásos forrásadottságait és a kutatás belőlük adódó korlátait lényegre törően értékelte angol közönségnek szánt könyve magyar változatában: Engel P.: *Szent István birodalma; A középkori Magyarország története*, Budapest, 2001, pp. 3–6.

a régi magyar történet lefolyásáról, Harmatta egyben kísérletet tett egy fontos emlék, a szarvasi tűtartó rovásírásos feliratának értelmezésére is.²

A periodizáció a történeti kutatás, megfigyelés és megértés fontos és ősi segédeszköze, már az ókori szerzők is éltek vele. A történeti ember azonban ritkán érzett korszakhatárt ott, ahová a modern kor tudósa határvonalat húz. A három fent jelzett periódus a legfőbb jellemzőkben szorosan összefügg egymással, s a rájuk vonatkozó forrásanyag volumene összességében sem haladja meg azt a mennyiséget, mely indokoltá tenné egymástól különválasztva történő tárgyalásukat. Amennyiben mégis jelentőséget tulajdonítunk a mára hagyományossá vált korszakolásnak,³ akkor nem sok fejtörést és fáradságot okoz az őstörténet latin nyelvű forrásainak számbavétele, hisz összesen ha fél tucat rövid szövegszórványt vonhatunk be a vizsgálatba, s ezek tartalmának és korának a megítélése sem áll éppen vitán felül.⁴ Amikor ugyanis a vándorló magyarok a nyugati, latin nyelven alkotó szerzők szemhatárán feltűntek, valójában már folytak a Kárpát-medencei megtelepülés előkészítő harcok, azaz a későbbi kalandozásokkal sok jellemzőjükben azonos, a politikai viszonyokat kipuható hadjáratok.⁵ Mindkét állítást látványosan tá-

2 Harmatta J.: A magyarság őstörténete, in: *Magyar Tudomány* 96 (új folyam 35), 1990, pp. 243–261. A magyar nyelv történetének korszakait, továbbá a török, szláv stb. nyelveket és a szókincsből levonható következtetéseket, valamint az írott forrásokat bőséges bibliográfiával egy kötetben, de egymástól függetlenül tárgyalta: *Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba* I:2, eds. Hajdú P. — Kristó Gy. — Róna Tas A., Budapest, 1984.

3 A forgalomban lévő akadémiai szintézis vonatkozó félkötetében az őstörténet két fejezetét a régész Bartha Antal, a honfoglalás- és kalandozáskor két fejezetét a történész Györffy György írta: *Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig*, eds. Székely Gy. — Bartha A., Magyarországi története tíz kötetben 1/1, Budapest, 1984, pp. 375–574; 577–650; 651–716.

4 A forrásanyag első tudományos igényű, máig közkézen forgó gyűjteménye az akadémiai tudomány nagy teljesítménye: *A magyar honfoglalás kútjai*, eds. Pauler Gy. — Szilágyi S., Budapest, 1900. (A Nap Kiadó reprintje a régész Vékony Gábor utószavával: 1995). A vonatkozó forrásszemelvények bekerültek az Árpád-kori magyar történet forrásrepertóriumába is: *Catalogus fontium historiae Hungaricae aeo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC*, ed. A. F. Gombos, vols. 1–4, Budapestini, 1937–1943. (A Nap Kiadó reprintje Bácsatyai Dániel utószavával és Érszegi Géza részletes kronológiai mutatójával: 2005–2011). A forrásszemelvények fordítása két, komoly tudományos apparátussal felszerelt, de eltérő kánonra támaszkodó forrásgyűjteményben is olvasható: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai*, ed. Györffy Gy., Budapest, 1986; illetve *A honfoglalás korának írott forrásai*, ed. Kristó Gy., Szeged, 1995.

5 Ezeknek egyik modelljét és kronológiáját az írott források alapján a teljesség igényével összeállította Sz. de Vajay: *Der Eintritt des ungarischen Stämmebundes in die europäische Geschichte (862-933)*, Studia Hungarica. Schriften des Ungarischen Instituts München 4, Mainz, 1968.

masztja alá a kronológiai tekintetben első latin nyelvű kútfő, mely hírt ad az eddig csak arab és görög forrásokban szereplő népről: az *Annales Bertiniani* példája.⁶ A Doverrel átellenes parton fekvő Saint Omer város Saint Bertin-apátságának évkönyvírója, aki annalsztikus munkájában a 741-től 882-ig terjedő évek eseményeit foglalta össze, a 862. esztendőhöz jegyezte fel, hogy a magyarok Lajos király országát pusztították: „A dánok Lajos, Németország (*Germania*) királya országának nagy részét tűzzel-vassal pusztítván fosztogatják; de egy korábban azon népek számára ismeretlen ellenség, akiket magyaroknak hívnak (*hostes antea illis populis inexperti, qui Ungri vocantur*), ugyancsak az ő országát dúlja.” A hagyományos álláspont az évkönyv 861. évvel kezdődő, harmadik részét nem kis tekintélyű szerzőnek, Hinkmár reimsi érseknek (†882) tulajdonítja. Amennyiben a szövegrész elfogadott értelmezéséből indulunk ki, akkor a szemelvényben említett Lajos nevű császár Német Lajos (843–876), aki 862-ben lázadó fia, az Ostmarkot kormányzó és apja ellen morva segítséget felfogadó Karlmann ellen viselt háborút. A magyarok a bevett magyarázat szerint ekkor a morvák szövetségében a Kárpát-medence nyugati végein harcoltak, bonyolítottak le tulajdonképpen egy kalandozó hadjáratot — Vajay Szabolcsé az érdem, hogy disszertációjában rámutatott a korábban csak rablóhadjáratokként kezelt kalandozások szövetségi hátterére, illetve diplomáciai előkészítettségére —, melynek a célja a Kárpát-medence viszonyainak kiismerése lehetett, s a bomlófélben lévő Karoling Birodalom utóvédharcainak sorába illeszkedett. A dánok és a magyarok egy mondaton belüli szerepeltetése azonban az állítás térbeli kiterjedését óriásira növelte, a birodalom északi és keleti végei között a távolság szinte beláthatatlannak tűnt. Ezért a 19. század végén felmerült a lehetősége annak, hogy valójában egy későbbi, 915. évi hadjárat visszadatálásáról lehet szó, amikor is a magyarok szlávokkal és dánokkal egyetemben ténylegesen Észak Németországban, Hamburg környékén harcoltak. A kérdés annál is inkább elgondolkodtató, mert más tudósítások esetében a kor-

6 A Marczali gondozta szövegkiadás: *A magyar honfoglalás kútfői*, op. cit., p.301. *Catalogus fontium historiae Hungaricae*, op. cit., n. 227 (pp. 110–111). Fordítása és a rá vonatkozó tudnivalók: *A honfoglalás korának írott forrásai*, op. cit., pp. 183–184 (Tóth S. L. munkája). A forrással kapcsolatos értelmezési lehetőségekre, a különös ötleteiről híres Mátyás Flórián (1898) munkájára való utalással: *Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba*, op. cit., p. 179. Vajay, op. cit., p. 14. Az évkönyvi adatot szélesebb kultúrtörténeti kontextusban tárgyalja: Vajay Sz.: *Európa kalandja a kalandozó magyarokkal*, in: *Gesta Hungarorum I; Történelmünk a Honfoglalástól Mohácsig; Tanulmányok*, ed. Saáry É., Zürich, 1984, pp. 41–47; 43. H. Göckenjan: *A német évkönyvek híradásai a magyar honfoglalásról*, in: *A honfoglaláskor írott forrásai*, eds. Kovács L. — Veszprémy L., Budapest, 1996, pp. 131–141; 132–133.

tévesztést evidenciaként kezeli az őstörténetkutatás, mint pl. az *Annales Altahenses maiores* beszámolóját a 893. évi bajor-magyar háborút illetően. A történet hitele végül a történeti forráskánon kialakításában elévülhetetlen érdemekkel bíró Marczali Henrik és Györffy György ítéletén dőlt el, akik elfogadták a tudósítást hitelesnek — azóta ilyenként szerepel a kézikönyvekben és a tankönyvekben. A rövid szemelvény azonban egy további lényegi problémára is rávilágít: megítélhetünk-e forráskijelentéseket a rövid szövegkörnyezet, azaz egy szemelvény ismeretében, vagy netán az értékeléshez szükség van a forrás teljes szövegű megismerésére, a szerző nyelvi szokásainak és a hagyományozódástörténet részleteinek a feltárására is?

Az említett forráskánon kiformálása valóban nagy lépést jelentett a korai történet tudományos kutatásában. Első — rendszerező igényű — ténye 1900-ban született, amikor is Pauler Gyula és Szilágyi Sándor szerkesztésében napvilágot látott *A magyar honfoglalás kútffői*, s benne a nyugati latin forrásokat gondozó Marczali Henrik és a hazaiakat sajtó alá rendező Fejérpataky László munkája. Marczali két nagy csoportra osztotta a felvételre érdemesnek ítélt anyagot, nyugati és hazai kútffőkre, s az előbbiekből további három alcsoportot alakított ki a fentebbiekben ismertetett korszakolás szerint. Eljárását két tényező is indokolja. Az egyik, hogy a korabeli külföldi kútffők szerzői rendszerint — a nagy térbeli távolság okán — közvetítő források révén szereztek tudomást a rögzített eseményekről. Ugyanez a helyzet a másik esetben is, de ott a közvetítő eszközök igénybevétele nem a térbeli, hanem az időbeli távolság indokolja. A 20. századi forráskutatás újabb tudományos eredményei Györffy György *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról* (1958) című, számos kiadást megért szöveggyűjteményével kerültek be a repertóriumba. Míg a Pauler nevével fémjelzett munka valóban csak a már akkor is kevesek számára ismert keleti, görög és (ó)szláv nyelvű szövegek esetében tette közzé a forrásszöveg fordítását, az utóbbi kötet már teljes egészében magyar nyelvű volt. Hasonlóan nagy szerep jutott a szegedi Őstörténeti Munkaközösség által közzétett *Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba* (1984) című kézikönyvnek, mely az addig, különböző területeken született eredményeket összegezte. A kötet lényeges újítása volt, hogy a latin nyelvű források között számbavette mindazon ókori és kora középkori szerzőket és műveket is, akik és amelyek különböző neveken (*Turcae/Jyrkai, Imadochi, Fenni, Scretefennae*, stb.) finnugor vagy ugor csoportokkal azonosítható népekről írtak — azon előfeltevéstől vezérelve, hogy közöttük sejthetőleg ott voltak az előmagyarok is. Ezek sora a Kr. u. 1. sz. közepén alkotó Pomponius Melával kezdődik, s az idősebb Pliniuson, Tacituson, Iordanesen keresztül, majd az *Exordia Scythicán* át eljut a rejtélyes 8. századi szerző, Aethicus

Ister *Cosmographiájáig*.⁷ Györffy népszerű gyűjteményének hatástörténete egy másik kérdést is felvet: elvárható-e az őstörténet kutatóitól, hogy az összes forrásnyelvet ismerjék, vagy talán jogosult egyes forrásnyelvek területén a tudományosan megalapozott szöveggyűjteményekből és fordításokból tájékozódni, netán azokra származáselméleteket alapozni?

A manapság számon tartott kortárs latin források egyik csoportja a Kárpát-medence honfoglalást közvetlenül megelőző viszonyaira vonatkozik. A *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*nak,⁸ ill. a Német Lajos király 860. évi, 'Uangariorum marcha'-t említő oklevelének⁹ a jelentősége éppen abban áll, hogy a Kárpát-medencébe 680 táján betelepült késő avar népességnek a később, Nagy Károly avar háborúját követő továbbéléséről ill. onogur elemeiről tájékoztat. A kettős honfoglalás elméletében kulcsszerepet játszó, a régészeti leletek alapján kései avarnak minősített bevándorlók jelentékeny része tartozhatott ahhoz a vándorló közösséghez, mely a türkök támadását követően elszakadt Kuvrat kagán birodalmának másik két, nagyobb létszámú csoportjától, és nyugati/észak-nyugati irányba indult az ifjabbik Kuvrat-fiú, Kuber vezetésével, s végül a Kárpát-medencében telepedett meg. A csoport a vándorlás során jelentős, más törzsekről vagy törzsszövetségekről leszakadó (on)ogur és finnugor töredékeket fogadott a kötelékébe, a két forrás ezek továbbéléséről számol be. Az *Annales Bertiniani* mellett a Salzburgi Évkönyv (*Annales Juvavenses maximi*) a 881. esztendőhöz kötve szintén egy morva szövetségben frankok ellen vívott háborúról tudósít, melyre a forrásokban ekkor először feltűnő középkori Bécs városa környékén került sor.¹⁰ Mivel a Theotmár-levél hi-telessége továbbra sincs megnyugtatóan tisztázva, ezzel ki is merül a szoros érte-lemben az őstörténetre vonatkozó latin nyelvű források sora. A honfoglalást beve-zető harcok kútfői közül azonban bizonytalanságban ebbe a csoportba kell még számítani az *Annales Fuldenses* 892-re és Regino prümi apát *Chroniconj*ának 889-re vonatko-

7 Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba, op. cit., pp. 160–169.

8 *Ibid.*, p. 178. F. Lošek: A pannoniai népek megtérése; A *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* című munka és Theotmar salzburgi érsek IX. János pápának szóló levele 900-ból, in: *A honfoglaláskor írott forrásai*, op. cit., pp. 143–152. Veszprémy L.: Nyugati források a 9. századi Pannoniáról, in: *A honfoglaláskor írott forrásai*, op. cit., pp. 153–162. Fordítása: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*, i. m. pp. 195–203. (Horváth J. munkája).

9 Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba, op. cit., pp. 178–179.

10 Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba, op. cit., p. 180; Göckenjan, op. cit., p. 131.

zó bejegyzését.¹¹ Utóbbi több szempontból is indokolható. Egyrészt azzal, hogy a világkrónika egyes adatai nagy visszhangra találtak a 10. század évkönyvirodalmában, s a Szt. Ágostontól eredő népismereti kritériumok alapján rendezi el a magyarokról szerzett friss tapasztalatokat — elegyítve persze a kora középkor szkítákról szóló írott beszámolóinak értesüléseivel. Másrészt azzal, hogy a retrospektív magyarországi források több kronológiai rétegben alaposan feldolgozták Reginó adatait,¹² s így azok mintegy az egységes mivoltában elveszett, autochton hagyományt helyettesítő ismeretek részei lettek a hazai őstörténeti tradíciónak. Mi sem példázza ezt jobban, mint az, hogy éppenséggel tőle ered a magyaroknak a szkítákkal és a hunokkal való, később nagy pályát befutott azonosítása — ennek hatása pedig a modern kori nemzettudatig bezárólag elvitathatatlan.¹³ Az mindenestre bizonyos, hogy a magyar őstörténet latin nyelvű forrásai az utóbbi évszázadban nem gyarapodtak, s a forrásbázis bővülésével aligha is lehet számolni. A korpusz tehát hozzávetőleg zártnak tekinthető.¹⁴

A másik, Marczali által körülhatárolt csoportot a hazai, értelemszerűen retrospektív források teszik ki. Köztük három szövegcsoporthnak van jelentősége: azoknak a bővebb és rövidebb krónikáknak, melyek szerepet játszanak a régi- (12. századi) vagy az ősgeszta (11. sz. közepi) rekonstrukciójában, továbbá Anonymus regényes gesztájának, végezetül azoknak a szövegeknek, melyekben a 13. századi domonkos keletkutatók (Ottó és Julianus) útjaikról beszámolva összefoglalták a 12. század vége óta Európában keringő ismereteket *Magna Hungariáról*, mind-eközben megemlékeztek azokról a kútforokról is, melyekből kutatásra inspiráló is-

11 Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba, op. cit., pp. 180–183. Göckenjan, op. cit., pp. 134–138. Fordításuk: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*, op. cit., pp. 210–214; 204–209. (Horváth J. munkája); *A honfoglalás korának írott forrásai*, op. cit., pp. 188–193. (Géczi L. munkája); 194–200. (Kordé Z. munkája).

12 Ezen azt kell érteni, hogy az ősgeszta maga is forrásul használta, majd a belőle leszármazó szövegek szerzői önállóan is újra kiaknázták a forrást. Lásd Váczy P.: Anonymus és a Justinus-kivonat, in: *Turul* 58–60, 1944–1946, pp. 1–13; illetve Szilágyi L.: P. magister forrásai és módszere, in: *Magyar Nyelv* 43, 1947, pp. 117–127; 193–200; 246–253; főleg pp. 119–127.

13 Szűcs J.: *A magyar nemzeti tudat kialakulása*, Budapest, 1997, p. 97; 98–99.

14 Veszprémy L. „A magyar őstörténet latin forrásai” című, a Magyar Tudományos Akadémián 2013. április 18-án tartott konferenciaelőadásában szintén az elemzési módszerek finomításában jelelte meg a kutatás jövőjét. Lásd <http://www.arpad.btk.mta.hu/86-konferencia-eloadasai/84-az-ostorteneti-konferencia-eloadasai-tortenelem-irott-forrasok.html> (2015. január 20.).

mereteiket szerezték.¹⁵ A három szövegcsoporthoz éppen a régi geszta kutatásában betöltött szerep miatt nem határolható el élesen egymástól. A visszatekintő kútfőkben található értesülések forrásértéke nagyban függ attól, hogy ezek *milyen úton*, és legfőképpen, hogy *mikor* jutottak be az írott történeti hagyományba. Az utóbbi kérdés tekintetében van az ösgeszta kérdésének elhatározó jelentősége.¹⁶ Amennyiben ugyanis az ismeretek beépülésére még a nyugati írott hagyomány részletekbe menő feldolgozását megelőzőleg, tehát a 11. század közepe táján került sor, akkor számolni lehet ezek nagyfokú függetlenségével. Az ösgesztával kapcsolatban éppen a legutóbbi időkben jelentkezett egy, a korábbi két szembenálló nézetrendszer ki-egyensúlyozó szemlélet, mégpedig az első történeti összefoglaló megszületésének a korát a 11. század közepére helyező Domanovszky — Horváth — Gerics-felfogással szemben azt a 12. század elejére ('az emlékezhatháron kívülre') helyező Györffy — Kristó nézet szintéziseként. Veszprémy László, s nyomában többen, újabban azt hangsúlyozzák, hogy az első geszta aligha lehetett retorikailag megformált, egységes szerkezetű, megkomponált mű, ehelyett a kutató ún. történeti följegyzésekben keresné a későbbi írott történeti hagyomány eredetét, melyek legfőbb jellemzője éppen a nyitottság és lezáratlanság lett volna.¹⁷ Bármint álljon is a dolog, a magyar őstörténet hagyománya kerek egészként kiesett az írott történeti hagyományból, helyette pusztán töredékes információk jutottak a krónikaszövegben korunkra — s ezek sem éppen ellentmondásoktól mentesen. A hiányt aligha idézhette elő valamiféle tudatos romboló szándék, amint azt Mályusz Elemérnek az ösgesztáiró

15 Az ezen körbe vonható szövegek repertóriumát adja Hóman Bálint munkája alapján Deér, I.: *Quis fuerit fons primigenius gestorum chronicorumque Hungaricorum medii aevi ex saeculo XI. oriundus at post deperditus*, in: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*, vols. 1–2, ed. Szentpétery E., Budapestini, 1937–1938, (a Nap Kiadó reprintje: Az utószót és a Bibliográfiát összeállította, valamint a Függelékben közölt írásokat az 1. kiadáshoz illesztette és gondozta Szovák K. és Veszprémy L., Budapest, 1999); vol. 1, pp. 1–11. Ugyanitt a szövegek kiadása: vol. 1, pp. 13–117 (Anonymus); 129–194 (Kézai); 195–505 (krónikakompozíció); vol. 2, pp. 529–542 (Riccardus); 716–720 (Iulianus, Dörrie recenziója alapján).

16 A kérdés és kutatástörténet összefoglalása Szovák K.: Utószó, in: *Képes Krónika*, ford. Bollók J., a fordítást gondozta és a jegyzeteket készítette Szovák K. — Veszprémy L., az utószót írta, a függelék és az irodalomjegyzék összeállította Szovák K., Budapest, 2004, pp. 233–278.

17 Veszprémy L.: *Árpád-kori történeti elbeszélő forrásaink (11–13. század) nyugat-európai kapcsolatai*, MTA doktori értekezés, Budapest, 2007, „A magyarországi historiográfia kezdetei” című 2. fejezet.

régi magyarokat elítélő felfogásáról vallott, ingatagnak bizonyult nézetei¹⁸ vagy a kortárs alternatívok légből kapott elképzelései feltételezik. Sokkal inkább arról lehetett szó, hogy az archaikus társadalomban szimbolikus formába öntött, nemzedékről nemzedékre öröklődött szóbeli hagyomány jelentése az első keresztény nemzedékek idején kezdetben csak elhalványult, egyes részleteiben időközben ellentétbe került a keresztény felfogással (ez lehetett az oka pl. az eredeti formájában totemisztikus turul-monda Anonymusnál olvasható átértelmezésének),¹⁹ majd lassanként végképp eredeti értelmét veszítette. Ez okozhatta a — majdnem — teljes kipusztulását: szórványelemei már eredeti összefüggésükből kiszakadva érték meg a latin írásbeliségbe történt bekerülésük idejét. A folyamatra jó példa az ún. fehérló-monda. Az etnográfiai és a történetkutatás régóta számol a középkori írott hagyományban ún. népmondákkal, melyek az ősi szóbeliségből kerültek át az írott történeti hagyományba. A csodaszarvas-, a turul-, a Botond- stb. monda mellett ilyenként tartjuk számon a szimbolikus országvétel közismert történetét.²⁰ A történet régi, indoeurópai jogszokáselemekből építkezik, dramatugiája alapvetően az egymás jogszokását nem ismerő és ezért a jelképes gesztusokat kölcsönösen félreértő felek szerződés-kötésén alapszik. A fehérló történetben — ősi indoeurópai hagyományelemekkel keveredve — egy egységes, archaikus társadalmi értékrend szimbólumai jelennek meg, melyek részét képezik a jogi-szakraális és a társadalmi-politikai szférának. Ezek összefüggései azonban a mondavilág átalakulása folyamán lassanként felbomlottak, jelentésük ezzel párhuzamosan elhomályosult, közben idegen elemekkel bővültek és ebben a formában lettek a köznép tudatvilágának részévé.²¹ Ez a fajta tudatvilág a történész Szűcs Jenő feltevése szerint az ún. pogánylázadások korában még szinte egységesnek és érintetlennek tekinthető, ezt követően azonban földcsuszamlás szerűen bomlásnak indult. Míg

18 Mályusz E.: Krónika-problémák, in: *Századok* 100, 1966, pp. 713–762; 714–725. A kettős Szkítia-kép állítását meggyőzően cáfolta: Gerics J.: *Judicium Dei a magyar állam XI. századi külkapcsolataiban*, in: *Athleta Patriae; Tanulmányok Szent László történetéhez*, ed. Mezey L., Budapest, 1980, pp. 113–134; 126–127; 134. A kámita-eredethagyomány kérdésének részletes cáfolatával egy másik írásban kívánok foglalkozni.

19 *Die „Gesta Hungarorum” des anonymen Notars; Die älteste Darstellung der ungarischen Geschichte*, unter Mitarbeit von L. Veszprémy, ed. G. Silagi, Sigmaringen, 1991, p. 142.

20 Ezek történeti értékelésére Kristó Gy.: *Ősi epikánk és az Árpád-kori íráshagyomány*, in: *Ethnographia* 81, 1970, pp. 113–135.

21 Szovák K.: A fehérló-monda kérdéséhez, in: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 2, ed. Lőrinczy G., Szeged, 1984/85, pp. 563–569.

a 11. század közepén az öslegesztába szinte eredeti formájában kerülhetett be a jelképes jogcselekmény, Anonymus — az irodalomtörténet súlyos félreértése szerint — ‘racionalizálta’ azt,²² valójában összefüggéseit vesztett formában dolgozta fel az ősi történetet.

Ami ezen természetes bomlási folyamat ellenére megmaradt, éppenséggel egyáltalán nem kevés. A vezérnévsor ugyan odaveszett, ill. kibogozhatatlanul összezavarodott, a vándorlási útvonalnak csak halvány nyomvonala maradt meg, de a turul-monda megőrizte az Árpád-ház eredethagyományát, a foglaló fejedelmek nevét, a krónika a vándorlási közösség politikai formációjának nyelvészetileg és történetileg igazolható önmegnevezését (hétmagyar, ti. *hetumoger*), a Don melléki tartózkodás emlékét (*Dentumoger*) és még sorolhatnánk.²³ Ezen archaikus kövületek sorát a Róheim Géza etnográfus nyomdokain haladó történetkutatás modern fiktív elemekkel is tetemesen igyekezett gyarapítani Álmos megölésének kétségkívül szellemes és vonzó, de történetileg teljesen igazolhatatlan elméletével.²⁴ Ez utóbbi történet mindenesetre óvatosságra int: az archaikus magyar szimbolizmus és a keresztény írásbefoglaló bibliai-tipológikus módszere olyan mély rétegzettséget idézett elő a szövegben, amely az analógiás módszer révén teljesen tévútra vezette a kutatást. Ezt a továbbiak értékelése okán ajánlatos szem előtt tartani. A fentebb már említett Szűcs Jenő volt az, aki a Kézai Simon regényes gesztájából és a 14. századi krónikakompozícióból rekonstruált korai magyar eredethagyományt egységes történeti keretbe foglalta és elemeiben értelmezte. Szűcsöt a munka elvégzésére két, egymástól független inspiráció ösztönözte. Az egyik egy kétségtelenül sanda politikai szándékoktól sem mentes történész vita, az ún. *Molnár Erik-vita* volt, mely a szocialista hazafiság fogalmi tisztázását tűzte célul. A másik

22 Horváth J.: *Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái*, Budapest, 1954, p. 14.

23 A honfoglalók útvonalának nyomait vizsgálta Veszprémy L.: A honfoglalás útiránya és középkori elbeszélő forrásaink, in: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, op. cit., pp. 553–562. A 10. századi nemzetség és a 13. század úri nemzetségeinek kapcsolatát valószínűsítette az elbeszélő források bevonásával Zsoldos A.: Nemzetségek és honfoglalók, in: *Honfoglaló ősünk*, ed. Veszprémy L., Budapest, 1996, pp. 176–194.

24 Róheim G.: A kazár nagyfejedelem és a turulmonda, in: *A bűvös tükör; Válogatás Róheim Géza tanulmányaiból*, ed. Verebélyi K., Budapest, 1984, pp. 127–252, (a tanulmányok 1917–1918-ban láttak eredetileg napvilágot az *Ethnographia* hasábjain). A bibliai tipológikus háttérre először utalt Erdélyi L.: *Krónikáink atyja Kézai*, Szeged, 1933, p. 29. Ugyanerre utalt Vékony G.: Egy kazár felirat a Kárpát-medencében, in: *Életünk* 34 (35), 1987, pp. 378–384; különösen p. 383. Kapitánffy I. két évtizeddel ezelőtti szóbeli közlésében a forráshelyen szereplő „occisus est” igealakot *divinum passivum*-nak határozta meg, azaz ő is a tipológikus módszert látta a történetészövés háttérében.

azonban a korszerű polgári történetírás irányából érkezett: Németországban Reinhard Wenskus ekkoriban dolgozta ki a barbár etnikai tudat rekonstruálásának és történeti értelmezésének, továbbá funkciómeghatározásának elméletét és módszereit.²⁵ Szűcs a csodaszarvas-mondában ismerte föl azt a hagyományanyagot, melyből — jelentős részben az etnográfiai és filológiai szakirodalmi előzményekre támaszkodva²⁶ — kibonthatónak vélte az elveszett ősi eredethagyományt, amelyet a korai magyar csoporttudat legfőbb elemeként értelmezett. Eszerint a heterogén (türk, onogur, finnugor) eredetű csoportok egységesen elfogadták a szervezést a hétmagyar törzsszövetség keretei között lebonyolító vezértörzs eredetmítoszát, ami ily módon az etnogenezis legfőbb katalizátorává vált. Ezzel a magyar őstörténet egyik hazai, retrospektív latin forrásának értelmezéstörténete új korszakába lépett.

Szűcs megállapítása szerint a forráskritika és az etnológia már korábban igazolta, hogy a csodaszarvas-monda szerkezetében és egyes motívumaiban eredeti népmonda, a sztyeppei népek eredetmondáinak ahhoz a jellegzetes típusához tartozik, melyben a történetileg egymással kapcsolatba került népek mondailag testvérpár ösként megszemélyesülnek, s körük csoportosul a monda többi, elhomályosult értelmű, de nyelvészetileg igazolható történeti emléket fenntartó eleme (*Belar, Dula princeps Alanorum*). Lényeges, hogy a monda reális földrajzi keretbe helyezi a cselekményt, jelen esetben a Maeotisi mocsarak, azaz az Azovi-tenger helyszínére. Mivel a szöveg történetileg értékelhető elemekből építkezik, ezek kronológiája segít az eredetmondának a magyar nevet viselő vándorközösség eredetmítoszaként való kialakulását a 6–9. század közötti időre keltezni. További kronológiai lehetőséget rejt az uralkodó nemzetség eredetmondájával (turul-monda) való összevetés, amiből kiderül, hogy a két történet nem csak független egymástól, de az előbbi időben jóval meg is előzte az Árpád-nemzetség hatalomra jutását. A *Magna Hungariával* kapcsolatos források szerint a Volga vidéken maradt baskír népcsoport körében a 13. századig élő hagyomány volt a Kárpát-medencei magyarokkal való rokonság. Ennek tanúsága szerint a leendő magyarság elszakadása idején a formálódó etnikum nyelve is és csoporttudata is már kialakult. Szűcs végkö-

25 Wenskus, R.: *Stammesbildung und Verfassung; Das Werden der frühmittelalterlichen gentes*, Köln—Graz, 1961.

26 Györffy Gy.: *Krónikáink és a magyar őstörténet; Régi kérdések – új válaszok*, Budapest, 1993. A kötet első 180 oldala az 1948-ban önálló könyvként megjelent írás reprintje, benne Györffy számos időtállóan bizonyult megállapításával, amelyeknek egy részét a munkához újonnan csatolt részben — érthetetlen módon — módosította.

vetkeztetése szerint ez utóbbi volt a legfontosabb tényező abban, hogy a magyar nép a Kárpát-medencében annyi, kudarcot vallott nomád elődje után sikeres és tartós állami képződményt tudott létrehozni. Itt nyer jelentőséget Reginó prümi apát leírása, mely a korabeli fogalomrendszer szabatos terminusaival egységes, szervezett népként írja le a Nyugatra támadó magyarokat. A középkori magyar krónikákban fennmaradt népmonda a fentiekben bemutatott értelmezés szerint eredetiben megőrződött szimbolikus formában tárja elénk a 6. század táján, az Azovi tenger vidékén egymással kapcsolatba kerülő türk (onogur), iráni (alán) és finnugor (magyar) néptörzsek vándorlási közösséggé formálódását, majd a vándorlás során — a vezértörzs eredetmítoszáinak és nyelvének az egész népességre való kiterjesztése révén történt — néppé válásának történetét.²⁷ Ami implicite azt is jelenti, hogy az a statikus szemlélet, miszerint az onogurok nevét szlávok alkalmazták a magyarokra, a továbbiakban tarthatatlan, s helyette azzal kell számolnunk, hogy a 860 táján a latin forrásokban is feltűnő *Hungari*-magyarok néppé válása során a népet alkotó csoportok különböző hagyomány- és névelemeket örökítettek a nyugati hagyományba — nem kizárt: a Kárpát-medencében élők közvetítésével.²⁸

Az elmondottakból a legfőbb tanulság, hogy az egyes tudományágak egymás közti szakszerű, egymás módszertanát nem vitató, hanem megbecsülő kommunikációjára és együttműködésére épülő, ugyanakkor a nyugati tudományosság módszereit ésszerű keretek között adaptáló őstörténetkutatás olyan új módszerek birtokába juthat, melyek némileg átrendezik az eddigi forráshierarchiát. A korábbiakban elsődlegesnek tekintett közel egykorú, ám töredékes értesültségében számos értelmezési nehézséget fölvető forrásanyaggal szemben a hazai retrospektív kútfők új perspektívát jelenthetnek. Nevezetes Moravcsik Gyulának az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásait kötetbe foglaló, kétnyelvű szöveggyűjteménye.²⁹ Kevésbé ismeretes azonban, hogy az eredeti projekt a görögökkel párhuzamosan a keleti és latin nyelvű forrásokat is ugyanilyen formában, önálló kötetben tervezte közzétenni: a latin forrásgyűjtemény a filológus Horváth János által összeállított, a hagyományos forráshierarchiára épülő tervezete számos más értékes kézirattal együtt fennmaradt az Ókortudományi Kutatócsoport iratanyagában. Az egyik,

27 Szűcs, *op. cit.*, 1997, p. 105 sk.

28 Tóth E.: Miért király lett Szent István?, in: *Arcana tabularii; Tanulmányok Solymosi László tiszteletére*, vol. 2, ed. Bárány A. — Dreska G. — Szovák K., Budapest, 2014, pp. 775–792.

29 *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai; Fontes Byzantini historiae Hungaricae aevum ducum et regum ex stirpe Árpád descendunt*, ed. Moravcsik Gy., Budapest, 1984.

főtebbiekben feltett kérdésre a válasz tehát: az őstörténet kutatójának nem kell minden forrásnyelvet ismernie, de korszerű, kommentált bilinguis eszközzel rendelkeznie kell(ene) a filológiai területen való magabiztos tájékozódáshoz.

A másik kérdést a lengyel tudományosság régi történetre visszanyúló hagyománya segít megválaszolni: a szemelvények és szöveggyűjtemények kora régen lejárt, a magyar őstörténet elsődlegesnek ítélt forrásait teljes szövegükben, kétnyelvű és korszerű kommentárral felszerelt formában lenne szükséges publikálni. A teljes szövegek ismerete, a szerzők nyelvi szokásainak teljes körű megértése, a hagyománytörténet részletekbe menő feltárása, valamint a forrásproblémák elmélyült ismerete új utakat nyithat az őstörténeti forráskritikában.